

# EL MONACAT ALS COMTATS CATALANS ALTMEDIEVALS, UN BALANÇ HISTORIOGRÀFIC

XAVIER COSTA BADIA  
Institut de Recerca en Cultures Medievales (IRCVM)

## RESUM

*El present article ofereix una síntesi de l'evolució que han patit els estudis sobre el monacat altmedieval a Catalunya des dels seus orígens fins a l'actualitat, parant una atenció especial als treballs que s'hi aproximen des d'una perspectiva de conjunt i com a part d'un paisatge més ampli i complex. En altres paraules, aprofundeix principalment en els estudis que no es limiten a l'anàlisi monogràfica d'un únic cenobi, sinó que prenen les dades de diferents centres monàstics per tal d'oferir una visió global del fenomen i, sobretot, de les relacions que establiren amb el medi físic i social que els contextualitzava.*

Paraules clau: *monacat, alta edat mitjana, comtats catalans, historiografia.*

## ABSTRACT

*This article synthesises the evolution of research on high-medieval monasticism in Catalonia from its beginnings to the present, paying special attention*

*Data de lliurament: 7 de novembre de 2019*

*Data d'acceptació: 23 de desembre de 2019*

*to those studies that consider it in a holistic way and as part of a wider and more complex landscape. In other words, it focuses particularly on studies that are not limited to a monographic analysis of a single monastery, but that take into account the data from different monastic centres in order to offer a global vision of the phenomenon, and the relationships established with the physical and social environment.*

Keywords: *monasticism, High Middle Ages, Catalan counties, historiography.*

## **XAVIER COSTA BADIA**

Xavier Costa Badia és graduat en Història (2013), màster en Cultures Medievales (2015) i doctor en la mateixa especialitat per la Universitat de Barcelona (2019). El seu principal camp de recerca és el dels comtats catalans a l'alta edat mitjana i, sobretot, les nombroses institucions religioses que s'hi fundaren, a les quals dedicà la seva tesi doctoral, titulada *Paisatges monàstics. El monacat als comtats catalans altmedievals (segles IX-X)*. Així mateix, en el camp metodològic també ha treballat per a una millor integració de les tecnologies de la informació, i especialment dels sistemes d'informació geogràfica (SIG), en la recerca en història medieval.

Els monestirs, sense cap mena de dubte, són unes de les institucions dels antics comtats catalans que han preservat una major quantitat de fonts referents a l'alta edat mitjana, sobretot si ens referim als segles IX i X. Això ha afavorit que, amb el pas del temps, un gran nombre d'historiadors i erudits s'hagin preocupat per aquest fenomen de manera més o menys directa, fins al punt de convertir-lo en un dels grans clàssics del medievalisme català. Tanmateix, els interessos dels autors que s'hi han referit, així com la seva metodologia de treball, no s'han mantingut inamovibles al llarg dels anys i, en conseqüència, és necessari reflexionar sobre l'evolució historiogràfica que han patit els estudis sobre aquesta temàtica a Catalunya per tal de veure amb major claredat d'on venim i en quins aspectes cal aprofundir per continuar avançant.

## Els orígens, de les cròniques medievals al positivisme del segle XIX

Cercar els orígens dels primers estudis sobre el fet monàstic implica remuntar-nos fins al mateix període medieval, poc després del canvi de mil·lenni, car, des del segle XI, trobem alguns monjos lletrats, com els coneguts Oliba de Ripoll o Garcies de Cuixà, que, de manera més o menys conscient, posaren per escrit la història dels monestirs on residien i dels seus patrons.

Aquests primers treballs destaquen principalment per la seva heterogeneïtat, ja que s'hi troben cròniques i crònicons amb una marcada voluntat historiogràfica, com el *Chronicon breue monasterii Canigonensis* o la *Breuis historia monasterii Riuipullensis*, però també composicions que, fetes per altres motius, registraren esdeveniments pretèrits com, per exemple, les encícliques mortuòries escrites en honor dels abats difunts.<sup>1</sup> Així mateix, també cal tenir en compte que la majoria d'aquestes obres barrejaven a parts iguals la informació extreta de l'arxiu monàstic, les tradicions orals i la pròpia inventiva del cronista, que sempre procurava dotar la seva casa de major prestigi i antiguitat.<sup>2</sup> Per tant, són textos complexos que s'han d'analitzar amb molta cura i amb un gran esperit crític, si bé això no els treu el mèrit

1. La majoria d'aquestes obres han estat molt poc estudiades i, en molts casos, romanen sense una acurada edició crítica, cosa que ens obliga a conformar-nos amb les referències indirectes que n'ofereixen els principals treballs sobre la historiografia catalana del període primitiu: Miquel COLL ALENTORN, «La historiografia de Catalunya en el període primitiu», *Estudis Romànics*, núm. 3, 1954, pàgs. 139-199; Jesús ALTURO PERUCHO, «La historiografia catalana del període primitiu», a *Història de la historiografia catalana*, ed. a cura d'Albert Balcells (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica, 2004), pàgs. 19-38. Una excepció notable és la ja citada *Breuis historia monasterii Riuipullensis*, que recentment ha estat editada i analitzada a: *Les Gesta Comitum Barchinonensium (versió primitiva)*, la *Brevis Historia i altres textos de Ripoll.*, ed. a cura de Stefano M. Cingolani (València: Universitat de València, 2012), pàgs. 161-180.

2. Respecte a aquesta manera d'entendre i recordar el passat per part dels monjos altmedievals, que donava més importància a la seva utilitat per al present que no pas a la reconstrucció objectiva dels esdeveniments pretèrits, vegeu: Patrick J. GEARY, *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium* (Princeton: Princeton University Press, 1994), pàgs. 115-181; Amy G. REMENSNYDER, *Remembering Kings Past: Monastic Foundation Legends in Medieval Southern France* (Ithaca: Cornell University Press, 1995). Tenir present aquest procés de creació de memòria per part dels centres monàstics al llarg de l'edat mitjana és molt important, ja que sovint anà acompanyat de la destrucció de

de ser les primeres obres historiogràfiques sobre el tema i constituir una font importantíssima per reconstruir el passat de molts cenobis medievals i, sobretot, per intentar aproximar-nos a la mentalitat i les motivacions dels seus autors.

L'estil cronístic d'aquests primers treballs fou hegemònic fins ben entrat el segle XVII, quan sorgiren alguns intel·lectuals que, influïts per l'esperit racionalista de la Il·lustració, buscaren donar un major rigor científic als seus estudis i augmentaren la seva dependència de les fonts arxivístiques.<sup>3</sup> Es fa impossible enumerar tots els erudits dels segles XVII, XVIII i XIX que treballaren sobre documentació monàstica, ja que molts continuaven sent eclesiàstics, sobretot membres del clergat regular, i, en conseqüència, se sentien especialment interpel·lats pels assumptes i els arxius claustrals. Ara bé, hi ha alguns noms que no poden ser obviats, com, per exemple, el de Jaume Caresmar, gran impulsor de la prolífica escola històrica de Bellpuig de les Avellanes que, després d'una ingent tasca de recerca documental, va escriure diversos tractats monogràfics sobre alguns cenobis catalans i, per primera vegada, es plantejà l'elaboració d'una història conjunta de tots ells, si bé mai no s'arribà a materialitzar.<sup>4</sup> Així mateix, en parlar de la historiografia racionalista d'aquest període, tampoc no podem oblidar les figures d'Étienne Baluze, Enrique Flórez, Jaume Pasqual, Francesc Llobet i Jaime Villanueva, ja que, en el marc de les seves obres, a voltes mers compendis documentals, van transcriure una gran quantitat de documents dels monestirs catalans que, en molts casos, només ens han arribat per aquesta via.<sup>5</sup> Per tant, estem davant d'un

---

fonts anteriors que no eren útils i/o apuntaven cap a passats alternatius, cosa que condicio-  
na el nostre accés a la història d'aquells cenobis.

3. Montserrat JIMÉNEZ SUREDA, «Història de l'Església», a *Tendències de la historiografia catalana*, ed. a cura d'Antoni Simon (València: Publicacions de la Universitat de València, 2009), pàgs. 69-86, esp. pàgs. 70-74.

4. Eduardo CORREDEIRA, *La Escuela Histórica Avellanense* (Barcelona: Balmes, 1958), pàgs. 33-80; Marina GARÍ, Raimon MASDÉU i Manuela URBINA, «Jaume Caresmar. L'home i la seva obra», *Manuscrits*, núm. 10, 1992, pàgs. 331-74; Paul H. FREEDMAN i Flocel SABATÉ, «Jaume Caresmar i les fonts històriques de l'Església catalana», *Bulletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, núm. 51, 2008, pàgs. 14-38.

5. Les principals obres, si bé no les úniques, dels autors citats són: Pierre de MARCA, *Marca hispanica sive limes hispanicus*, ed. a cura d'Étienne Baluze (París: Apud Franciscum Muguet, 1688); Enrique FLÓREZ *et al.*, *España sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*. 56 vols. (Madrid: Real Academia de la Historia, 1747-1957); Jaume PASQUAL,

període molt ric en estudis històrics i catàlegs documentals que, malgrat haver estat superats en gairebé tots els aspectes, ens aporten notícies i transcripcions de documents que les guerres i tribulacions de les centúries següents destruïren irremeiablement.

En el transcurs del segle XIX, el racionalisme il·lustrat va deixar pas, successivament, al romanticisme, que propugnava una reescriptura literària de la història medieval catalana posant èmfasi en les seves especificitats, i al positivisme, que considerava que la història havia d'emprar un mètode empíric, a imatge de les ciències naturals, que defugís les síntesis i les interpretacions explicatives.<sup>6</sup> Cap d'aquests corrents tingué l'estudi del monacat entre els seus interessos principals, però, influenciats per l'esperit catalanista propi de la Renaixença, ambdós s'interessaren pels orígens nacionals del poble català, que en molts casos es buscaren a l'alta edat mitjana i, més específicament, en les grans abadies pirinenques de Ripoll i Cuixà. A més, en aquest període es posà en valor l'art romànic com a primera manifestació de la cultura catalana, cosa que provocà que molts cenobis es comencesin a treballar des d'una nova perspectiva, la de la història de l'art, fins llavors gairebé inexplorada.<sup>7</sup> Així doncs, no és estrany trobar publicacions d'aquest període que, directament o indirectament, es refereixen als primers monestirs catalans, si bé la majoria dels seus postulats, amb una visió tòpica i idealitzada del passat medieval, han estat superats.

---

*Sacrae Antiquitatis Cataloniae Monumenta*. 11 vols. (Barcelona: Biblioteca de Catalunya, ms. 729, 1775-1825); Francesc LLOBET, *Indice general cronológico de escrituras recogidas de diferentes archivos de España* (Barcelona: Biblioteca de Catalunya, ms. 424, s.d.); Jaime VILLANUEVA, *Viage literario á las iglesias de España*. 22 vols. (Madrid / València: Imprenta de la Real Academia de la Historia / Imprenta de Oliveres, 1803-1852).

6. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, «Un període crucial en la construcció del medievalisme en Cataluña: de “La Historia de Cataluña y la Corona de Aragón” de Víctor Balaguer (1863), a “Los orígenes de la revolución catalana” de Jaime Vicens Vives (1957)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 27-28, 2006, pàgs. 209-235, pàgs. 210-214.

7. Sobre la valorització de l'art romànic a Catalunya i els primers estudis que s'hi dedicaren, vegeu: Xavier BARRAL ALTET, «Historiografia i bibliografia del romànic català», a *Catalunya romànica*, vol. 1, *Introducció a l'estudi de l'art romànic català i fons d'art romànic català del Museu Nacional d'Art de Catalunya* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994), pàgs. 169-192, esp. pàgs. 169-179.

## **La historiografia sobre el fet monàstic als segles XX i XXI, entre els claustres i les universitats**

Amb l'entrada del segle XX, la historiografia catalana va viure un important revulsiu, ja que, aprofitant la puixança de la burgesia industrial i les cotes d'autogovern aconseguides per les institucions públiques, es crearen diferents organitzacions, entre les quals destaca l'Institut d'Estudis Catalans, que ajudaren a normalitzar la cultura catalana i, sobretot, a institucionalitzar els estudis històrics, fins llavors mancats d'una comunitat científica organitzada amb mitjans tècnics i òrgans d'expressió propis. Aquest canvi va permetre professionalitzar la història i dotar el país d'un seguit de joves historiadors, sovint anomenats noucentistes, que, si bé continuaven molt influenciats pel rigor tardopositivista i l'esperit nacionalista del neoromanticisme, estaven molt més ben preparats conceptualment i metodològicament que els seus predecessors.<sup>8</sup>

Aquest revulsiu tingué poques implicacions directes en l'estudi del monacat, ja que la majoria dels historiadors congregats a l'entorn de l'Institut d'Estudis Catalans només tractaren aquest tema de manera tangencial. Ara bé, aquesta manca d'interès per part dels investigadors seglars es va veure contestada per l'aparició d'un important nombre de religiosos d'alt nivell intel·lectual que, des de dins de l'Església, s'imbuïren del dinamisme de la historiografia del moment i començaren a treballar sobre la història de la seva institució. Fou en aquells moments quan, entorn del mestratge d'Anselm Albareda, l'abadia de Montserrat esdevingué un dels principals centres de recerca sobre història eclesiàstica i, sobretot, del monacat benedictí, fet que es materialitzà amb l'aparició de diverses publicacions, com, per exemple, la primerenca *Revista Montserratina* o les prestigioses *Analecta Montserratensia* i *Catalonia Monastica*.<sup>9</sup>

8. Enric PUJOL, «La historiografia del noucentisme i del període republicà», a *Història de la historiografia catalana*, ed. a cura d'Albert Balcells (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica, 2004), pàgs. 187-204, esp. pàgs. 189-191; Fernández TRABAL, «Un període crucial en la construcció del medievalismo en Cataluña», pàgs. 218-221.

9. Respecte a la vida i l'obra d'Anselm Albareda, vegeu: Josep MASSOT MUNTANER, «El cardenal Albareda», *Estudios Lulianos*, núm. 12, 1968, pàgs. 217-228.

Aquesta escola es va veure fortament afectada per la Guerra Civil Espanyola, que comportà la mort i l'exili de molts dels seus membres. Tanmateix, després de la primera postguerra, ressorgí amb força i va donar nous historiadors de gran nivell, com, per exemple, Anscari M. Mundó, gran especialista en la literatura monàstica altmedieval i un dels primers a estudiar el monacat en la *Hispania* visigoda;<sup>10</sup> Cebrià Baraut, un dels màxims experts en el comtat d'Urgell i els seus múltiples monestirs;<sup>11</sup> o Garcia M. Colombàs, que, a part de llegar-nos un dels estudis de referència sobre els orígens del monacat cristià,<sup>12</sup> fundà la Sociedad de Estudios Monásticos i la reconeguda revista *Studia Monastica* per tal de posar en comú i difondre els treballs que aquesta fecunda generació d'historiadors montserratins va dur a terme.

La proliferació de monjos i eclesiàstics interessats en el passat medieval de la seva institució, però, no es limità al monestir de Montserrat, sinó que fou un fenomen general que afectà el conjunt d'Europa. Així, fora del Principat i malgrat que mai no se centraren específicament en el monacat català, podríem esmentar per la seva rellevància el monjo benedictí francès Adalbert de Vogüé, una de les màximes autoritats en literatura i regles monàstiques antigues,<sup>13</sup> i el sacerdot

10. Anscari M. MUNDÓ, «Il Monachesimo nella Penisola Iberica fino al sec. VII: questioni ideologiche e letterarie», a *Il Monachesimo nell'alto medioevo e la formazione della civiltà occidentale. IV settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto Medioevo* (Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1957), pàgs. 73-117; Anscari M. MUNDÓ, «Entorn de dos còdexs del segle Xè de Sant Cugat del Vallès», *Faventia*, núm. 4/2, 1982, pàgs. 7-23; Anscari M. MUNDÓ, *Les Biblies de Ripoll: estudi dels mss. Vaticà, Lat. 5729 i París, BNF, Lat. 6* (Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2002).

11. Cebrià BARAUT, «El monestir de Sant Sadurn de Tavèrnoles i els orígens del monaquisme benedictí al comtat d'Urgell», *Studia Monastica*, núm. 22/2, 1980, pàgs. 253-259; Cebrià BARAUT, «La intervenció carolíngia antifeliciana al bisbat d'Urgell i les seves conseqüències religioses i culturals (segles VIII-IX)», a *Jornades Internacionals d'Estudi sobre el Bisbe Feliu d'Urgell. La Seu d'Urgell, 28-30 de setembre de 1999. Crònica i estudis*, ed. a cura de Josep Perarnau (La Seu d'Urgell: Facultat de Teologia de Catalunya / Societat Cultural Urgelhitana, 2000), pàgs. 155-193. A part, a aquest autor també li devem l'edició de nombrosos fonts referents als cenobis urgelhitans, com ara: Cebrià BARAUT, «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segle IX-XI)», *Studia Monastica*, núm. 24/1, 1982, pàgs. 147-201; Cebrià BARAUT, «El monestir de Sant Andreu de Trespunts (segles IX-XVI)», *Studia Monastica*, núm. 26/2, 1984, pàgs. 241-274.

12. Garcia M. COLOMBÀS, *El monacato primitivo*, 2 vols. (Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1974).

13. Adalbert de VOGÜÉ, *Histoire littéraire du mouvement monastique dans l'antiquité. Première partie: Le monachisme latin*. 12 vols. (Paris: Les Éditions du Cerf, 1991-2008).

mallorquí José Orlandis, que continua sent un referent per a l'estudi del monacat altmedieval a Castella, sobretot des d'un punt de vista institucionalista.<sup>14</sup> Tornant a Catalunya, tampoc no podem oblidar l'aportació del canonge vigatà Eduard Junyent, ja que, a part d'editar multitud de documents i publicar algunes monografies de gran qualitat sobre diversos cenobis particulars,<sup>15</sup> fou un referent en arquitectura i arqueologia religiosa altmedieval.<sup>16</sup> Finalment, cal destacar que aquesta tradició d'historiadors eclesiàstics, malgrat una clara minva en els darrers anys, continua viva amb figures com la d'Ernest Zaragoza, monjo benedictí de Santo Domingo de Silos que ha elaborat un complet catàleg dels monestirs catalans,<sup>17</sup> o la d'Antoni Pladevall, que, al costat d'innombrables monografies, va publicar un dels primers estudis de conjunt sobre el fenomen monàstic a Catalunya, si bé es tracta d'una obra més de caràcter divulgatiu que no pas d'un treball de recerca pròpiament dit.<sup>18</sup>

Fora de l'àmbit eclesiàstic, un dels primers historiadors professionals que es va interessar pel monacat va ser Ramon d'Abadal, una de les màximes autoritats sobre l'alta edat mitjana a Catalunya.<sup>19</sup> Els

14. José ORLANDIS, «*Traditio corporis et animae: La familiaritas en las Iglesias y monasterios españoles en la Alta Edad Media*», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 24, 1954, pàgs. 95-280; José ORLANDIS, «Los monasterios familiares en España durante la Alta Edad Media», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 26, 1956, pàgs. 5-46; José ORLANDIS, «Los monasterios dúplices españoles en la Alta Edad Media», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 30, 1960, pàgs. 49-88.

15. Eduard JUNYENT, *El monestir de Santa Maria de Ripoll* (Barcelona: Rieusset, 1975); Eduard JUNYENT, *El monestir de Sant Joan de les Abadesses* (Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses, 1976); Eduard JUNYENT, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, ed. a cura d'Anscari M. Mundó (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992).

16. Eduard JUNYENT, *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, ed. a cura de Josep de C. Laplana (Barcelona: Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983).

17. Ernest ZARAGOZA PASCUAL, *Catàleg dels monestirs catalans* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997).

18. Antoni PLADEVALL FONT i Francesc CATALÀ-ROCA, *Els monestirs catalans* (Barcelona: Destino, 1968). A aquest prolífic autor també se li ha d'agrair la coordinació dels darrers volums de la *Catalunya romànica*, una obra monumental iniciada per Jordi Vigué que ofereix una gran quantitat d'estudis monogràfics referents a monestirs altmedievals, molts dels quals no disposen de més bibliografia.

19. No puc pretendre explicar en aquestes breus línies què significà la figura de Ramon d'Abadal per al coneixement de l'alta edat mitjana a Catalunya i del monacat en particular,

primers contactes d'aquest autor amb el tema del cenobitisme ja es van produir abans de la Guerra Civil, sobretot arran dels seus treballs sobre els diplomes carolingis i l'abat Cesari de Santa Cecília de Montserrat.<sup>20</sup> No obstant això, les seves principals aportacions es produïren en els darrers anys de la seva vida, quan publicà la seva magnífica monografia sobre la casa d'Eixalada-Cuixà, que continua sent un exemple paradigmàtic de com aplicar el concepte d'història integral a l'anàlisi d'un monestir particular,<sup>21</sup> així com el volum de la *Catalunya carolíngia* dedicat als comtats de Pallars i Ribagorça, en el qual, a part d'estudiar individualment els diferents cenobis, feu un primer intent d'analitzar conjuntament el monacat d'aquell territori.<sup>22</sup> En aquesta mateixa línia, no es poden oblidar tampoc els seus articles sobre el ressorgiment monàstic després de l'ocupació islàmica i sobre la influència de Cluny en la política exterior dels comtes catalans, ja que, malgrat analitzar aspectes molt concrets, van ser pioners a utilitzar dades extretes de diversos cenobis per buscar patrons comuns entre ells i fer un estudi de conjunt del fet monàstic.<sup>23</sup> Per tot això, cal

---

ja que les seves obres sobre aquesta temàtica són nombroses i els canvis d'interpretació que motivà, in comptables. No en va, malgrat que han passat gairebé cinquanta anys des de la seva mort, continua sent un autor de citació obligada en qualsevol treball que tracti aquest període. Per intentar salvar aquesta falta, cal deixar constància de l'existència de diversos estudis sobre la seva figura i la seva aportació historiogràfica, entre els quals destaquen: Francesc VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política (1888-1970)* (Lleida: Pagès, 1996); Gaspar FELIU, «Ramon d'Abadal: la tenacitat en el treball de base», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 22, 2011, pàgs. 157-183; Frederic UDINA MARTORELL, «Breu assaig historiogràfic de l'obra escrita de Ramon d'Abadal», a *Miscel·lània Ramon d'Abadal: Estudis d'història oferts a Ramon d'Abadal i de Vinyals en el centenari del seu naixement*, ed. a cura de Jaume Sobrequès i Sebastià Riera (Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1994), pàgs. 219-232; Anscari M. MUNDÓ, «Ramon d'Abadal i la història de l'Església catalana», a *Ramon d'Abadal i de Vinyals. Commemoració del centenari del seu naixement* (Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1989), pàgs. 7-38.

20. Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*. Vol. II: *Els diplomes carolingis a Catalunya* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1926-1950); Ramon d'ABADAL, «El pseudo-arquebisbe de Tarragona Cesari i les preteses butlles de Santa Cecília», *La Paraula Cristiana*, núm. 34, 1927, pàgs. 316-346.

21. Ramon d'ABADAL, «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà», *Analecta Montserratensia*, núm. 8, 1955, pàgs. 125-337.

22. Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*. Vol. III: *Els comtats de Pallars i Ribagorça* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1955).

23. Ramon d'ABADAL, «El renaixement monàstic a Catalunya després de l'expulsió dels sarraïns», *Studia Monastica*, núm. 3/1, 1961, pàgs. 165-177; Ramon d'ABADAL, «L'esperit de

considerar aquest autor com un dels pares de la historiografia monàstica moderna.

Coincidint amb els darrers anys de Ramon d'Abadal, un jove professor de la Universitat de Barcelona, Manuel Riu, també va començar a treballar per renovar i dinamitzar de manera notable els estudis sobre el monacat. En aquest sentit, des de la seva tesi doctoral sobre les comunitats religioses del bisbat d'Urgell, se sumà a la idea que calia aprofundir més la història dels diversos monestirs, però tenint sempre present que formaven part d'un fenomen més ampli que també s'havia d'historiar i que, a més, estava profundament interrelacionat amb el seu entorn físic i social.<sup>24</sup> Per aquest motiu, a part de publicar un gran nombre d'estudis monogràfics sobre diversos cenobis particulars i teoritzar un esquema metodològic per tal de dotar-los de major homogeneïtat, també ens va llegar nombrosos treballs de caràcter més general i sintètic en què, per exemple, estudià el rol del monacat en l'estructuració del territori rural o, directament, la seva evolució com a fenomen històric al llarg de l'alta edat mitjana.<sup>25</sup> L'aportació més original de Manuel Riu, però, fou en el camp metodològic, ja que, intentant donar resposta a altres necessitats que també apuntava en la seva tesi doctoral,<sup>26</sup> fou el primer investigador català

---

Cluny i les relacions de Catalunya amb Roma i Itàlia al segle X», *Studi Medievali (3a serie)*, núm. 2/1, 1961, pàgs. 3-41.

24. Manuel RIU, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, tesi doctoral inèdita (Barcelona: Universitat de Barcelona, 1960).

25. Manuel RIU, «Monacato y colonización rural en la Cataluña Altomedieval», *Codex Aquilarensis*, núm. 2, 1989, pàgs. 85-112; Manuel RIU, «Els monestirs catalans entorn de l'any mil», a *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu Temps: Catalunya i Europa a la fi del I. mil·lenni*, ed. a cura d'Imma Ollich (Vic: Eumo, 1999), pàgs. 729-745; Manuel RIU, «Monaquisme i feudalisme», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. a cura de Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura / Pòrtic, 1999), pàgs. 89-95.

26. Manuel RIU, *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*, pàgs. 82-83: «La excavación de centros monásticos ofrecería nuevas posibilidades de estudio. Los montones de ruinas yacen abandonados en lugares solitarios muchas veces. Y tanto es así que incluso de algunos de ellos se desconoce la ubicación exacta; y de otros, la gente que vive en los alrededores ha olvidado por completo el nombre con que fueran designados y el titular de los mismos (llamándoles simplemente "El monestir"). Establecer un campamento de excavación y emprender sucesivas campañas en alguno de estos últimos podría ser muy útil. Requiere no obstante: un buen equipo humano y material, tiempo y dinero».

a excavar arqueològicament un monestir medieval, Sant Sebastià del Sull,<sup>27</sup> i un dels primers a emprar la cartografia històrica per tal d'estudiar sistemàticament la formació dels patrimonis monàstics, com proven els seus treballs sobre els dominis de Santa Maria d'Alaó.<sup>28</sup>

Sota l'estela de Ramon d'Abadal i de Manuel Riu, a la segona meitat del segle XX i inicis del XXI han aparegut un gran nombre d'investigadors, molts dels quals continuen en actiu, interessats en l'alta edat mitjana a Catalunya i que, de manera més o menys tangencial, s'han vist abocats a tractar el tema del monacat. No en va, encara que les seves principals preocupacions fossin unes altres, com he indicat al principi d'aquest article, la majoria de les fonts disponibles per estudiar aquest període tenen el seu origen en les institucions monàstiques i, per tant, hagueren de referir-s'hi. El volum d'autors i la voluntat de no allargar-me més del necessari m'impedeixen tractar-los tots de manera individual. Ara bé, encara que sigui mencionant-ne només el nom, no voldria deixar sense esment Xavier Barral, Albert Benet, Prim Bertran, Aymat Catafau, Gaspar Feliu, Ramon Martí, Ramon Ordeig, Pierre Ponsich, Flocel Sabaté, Josep M. Salrach o Marta Sancho, ja que, sense la seva valuosa aportació historiogràfica, el coneixement que avui tenim respecte al període altmedieval seria molt menor.

Una menció a part mereix Jordi Bolòs, avui professor de la Universitat de Lleida, ja que, a part de ser un gran especialista en història

27. Manuel RIU, «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes, i la seva rotonda», *Urgellia*, núm. 6, 1983, pàgs. 245-284; Manuel RIU, «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes. Segona part: Excavacions arqueològiques», *Urgellia*, núm. 7, 1985, pàgs. 221-279; Manuel RIU, «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes. Tercera part: Darreres campanyes d'excavacions arqueològiques i conclusions generals», *Urgellia*, núm. 8, 1987, pàgs. 151-210. Anteriorment, el mateix Manuel Riu ja havia fet alguna intervenció arqueològica al monestir de Sant Llorenç de Morunys, si bé foren uns pocs sondejos amb uns resultats molt pobres per a l'horitzó altmedieval anterior al segle XI: Manuel RIU, «Campana de excavaciones en el ámbito del antiguo monasterio de Sant Llorenç de Morunys (Lérida)», *Noticiario Arqueológico Hispánico*, núm. 16, 1971, pàgs. 455-513.

28. Manuel RIU, «El monasterio de Santa Maria de Alaón y su patrimonio en el siglo IX», a *Homenaje a Don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado. Vol. I* (Saragossa: Anubar, 1977), pàgs. 63-85; Manuel RIU, «Desarrollo y afianzamiento del patrimonio monástico de Santa María de Alaón, en el siglo X», *Principe de Viana*, annex 3, 1986, pàgs. 635-649.

del paisatge, camp en què ha centrat la majoria dels seus esforços,<sup>29</sup> sempre ha mostrat un gran interès per l'estudi del monacat. En aquest sentit, a part de diverses monografies de qualitat, entre les quals destaca la seva tesi doctoral sobre Santa Maria de Serrateix i el seu treball sobre Sant Llorenç prop Bagà,<sup>30</sup> és un dels autors que més èmfasi ha posat en la necessitat d'estudiar la ubicació geogràfica dels cenobis i el seu paper com a organitzadors i transformadors del territori, tema que ha apuntat en alguns dels seus articles sobre el monacat benedictí i ha tractat en profunditat pel que fa al món cistercenc.<sup>31</sup> Per tant, en constant diàleg amb els seus estudis sobre història del paisatge, Jordi Bolòs ha impulsat una interessant línia de recerca que proposa estudiar els monestirs en el seu context espacial i incidir en les relacions bidireccionals que establiren amb aquest; un plantejament que, en els darrers anys, també ha rebut importants suports en l'àmbit anglosaxó, sobretot arran dels magnífics estudis de Mick Aston, James Bond i Tim Pestell.<sup>32</sup>

29. L'obra que millor resumeix l'aportació de Jordi Bolòs al coneixement del paisatge medieval català, sens cap mena de dubte, és: Jordi BOLÒS, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004). Tanmateix, no es poden oblidar tampoc els *Atles dels comtats de la Catalunya Carolíngia* que ha editat juntament amb Victor Hurtado o els diversos volums de la col·lecció *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, que han esdevingut un vertader punt de trobada per a tots els historiadors interessats a aproximar-se al passat medieval des de la perspectiva del paisatge.

30. Jordi BOLÒS, *Els monestirs del comtat de Berga des de llurs orígens fins a l'any 1400: el monestir de Santa Maria de Serrateix*. Tesi doctoral inèdita (Barcelona: Universitat de Barcelona, 1983); Jordi BOLÒS i Montserrat PAGÈS, *El Monestir de Sant Llorenç prop Bagà* (Barcelona: Proa, 1986).

31. Jordi BOLÒS, «El monestir com a institució feudal», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. a cura de Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura / Pòrtic, 1999), pàgs. 68-89; Jordi BOLÒS, «Dominis monàstics i organització del territori a l'edat mitjana», *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, núm. 3, 2000, pàgs. 127-165; Jordi BOLÒS, «La implantació del Cister al territori: la formació del patrimoni i la transformació del paisatge», a *Actes del primer curs-simposi sobre el monaquisme cistercenc. El Cister: poder i espiritualitat (1150-1250)* (Santes Creus: Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, 2005), pàgs. 35-68; Jordi BOLÒS, «Una aproximació als monestirs catalans medievals: els documents escrits, la cartografia i l'arqueologia del paisatge», a *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme* (Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2011), pàgs. 73-83.

32. Mick ASTON, *Monasteries in the Landscape* (Stroud: Tempus, 2000); James BOND, *Monastic Landscapes* (Stroud: Tempus, 2004); Tim PESTELL, *Landscapes of Monastic Foun-*

També m'agradaria fer un esment especial de l'obra de Lluís To, professor de la Universitat de Girona, ja que, a part de brindar-nos una completa monografia sobre la casa de Santa Maria de Cervià i la societat rural del seu entorn,<sup>33</sup> ha dedicat a l'estudi de la implantació territorial dels monestirs i a la seva rellevància com a centres de memòria dinàstica, diversos articles especialment interessants, sobretot perquè connecten directament amb els principals corrents historiogràfics estrangers sobre el tema.<sup>34</sup> Així, per exemple, és un dels pocs historiadors que ha recollit i aplicat al cas català la suggeridora tesi de Barbara H. Rosenwein, segons la qual les transaccions econòmiques i les immunitats de què es beneficiaren els cenobis no s'han d'interpretar com a simples cessions de béns terrenals o drets jurisdiccional, sinó com a eines concebudes per reafirmar el poder políticsocial dels donadors i teixir una xarxa social que involucrava els monestirs i tot el seu entorn.<sup>35</sup> Això és digne de menció perquè, malgrat haver-hi notables excepcions, un dels grans problemes que es detecta en analitzar la producció historiogràfica catalana sobre el monacat altmedieval és la seva desconexió envers els treballs que actualment es duen a terme sobre aquest fenomen fora de les nostres fronteres i, especialment, en el món anglosaxó.

En aquesta mateixa línia, cal destacar que des de mitjan segle passat també hi ha hagut un important nombre d'historiadors de fora de Catalunya que s'han interessat per la història dels comtats catalans abans de l'any 1000 i, directament o indirectament, per les seves fun-

---

*dation: The Establishment of Religious Houses in East Anglia, c. 650-1200* (Woodbridge: Boydell Press, 2004).

33. Lluís To FIGUERAS, *El monestir de Santa Maria de Cervià i la pagesia: una anàlisi local del canvi feudal*. (Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1991).

34. Lluís To FIGUERAS, «Fondations monastiques et mémoire familiale en Catalogne (IXe-XIe siècle)», a *Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut moyen âge*, ed. a cura de François Bougard, Cristina La Rocca i Régine Le Jan (Roma: École Française de Rome, 2005), pàgs. 293-329; Lluís To FIGUERAS, «Monjos i colonització agrícola: els orígens del monestir de Sant Esteve de Banyoles», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. a cura de Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), pàgs. 55-77.

35. Barbara H. ROSENWEIN, *To be the Neighbor of Saint Peter: The Social Meaning of Cluny's Property, 909-1049* (Ithaca: Cornell University Press, 1989); Barbara H. ROSENWEIN, *Negotiating Space. Power, Restraint, and Privileges of Immunity in Early Medieval Europe* (Ithaca: Cornell University Press, 1999).

dacions monàstiques. Òbviament, entre ells hi hem de comptar autoritats reconegudes com poden ser Pierre Bonnassie, Odilo Engels, Paul Freedman o Michel Zimmermann, l'obra dels quals significà un gran revulsiu per a la historiografia catalana de la segona meitat del segle XX i és de sobres coneguda. Tanmateix, també hi ha autors més moderns, i malauradament desconeguts, com ara Cullen J. Chandler o Jonathan Jarrett, que aporten una mirada fresca sobre temes llargament debatuts pels historiadors catalans, alguns molt vinculats al fet monàstic, i es plantegen qüestions que, si bé sovint estan relacionades amb les línies de recerca més en voga a les principals universitats d'arreu d'Europa, aquí havien estat poc explotades.<sup>36</sup> Per tant, és important tenir en compte aquests treballs i aprofitar la interessant perspectiva que els dona la distància cultural, social i geogràfica respecte al territori i als temes estudiats.

El mateix es pot dir dels autors aragonesos que, per la seva proximitat i la seva vinculació històrica, han treballat el monacat ribagorçà i les seves fonts, ja que moltes vegades es detecta una desconexió preocupant entre els historiadors d'ambdues bandes de la Noguera Ribagorçana.<sup>37</sup> Alguns, a més, han entrat de ple en l'estudi

36. Cullen J. CHANDLER, «Between court and counts: Carolingian Catalonia and the aprius grant, 778-897», *Early Medieval Europe*, núm. 11/1, 2002, pàgs. 19-44; Cullen J. CHANDLER, «Heresy and Empire: The Role of the Adoptionist Controversy in Charlemagne's Conquest of the Spanish March», *The International History Review*, núm. 24, 2002, pàgs. 505-527; Cullen J. CHANDLER, «Land and Social Networks in the Carolingian Spanish March», *Studies in Medieval and Renaissance History. Third Series*, núm. 6, 2009, pàgs. 1-33; Cullen J. CHANDLER, «Carolingian Catalonia: The Spanish March and the Franks, c.750-c.1050», *History Compass*, núm. 11/9, 2013, pàgs. 739-750; Jonathan JARRETT, «Power Over Past and Future: Abbess Emma and the Nunnery of Sant Joan de les Abadesses», *Early Medieval Europe*, núm. 12/3, 2003, pàgs. 229-258; Jonathan JARRETT, «Currency change in pre-millennial Catalonia: coinage, counts and economics», *Numismatic Chronicle*, núm. 169, 2009, pàgs. 217-243; Jonathan JARRETT, «Settling the Kings' Lands: Aprius in Catalonia in Perspective», *Early Medieval Europe*, núm. 18/3, 2010, pàgs. 320-342; Jonathan JARRETT, *Rulers and Ruled in Frontier Catalonia, 880-1010* (Woodbridge: Boydell Press, 2010); Jonathan JARRETT, «Comparing the Earliest Documentary Culture in Carolingian Catalonia», a *Problems and Possibilities of Early Medieval Charters*, ed. a cura de Jonathan Jarrett i Allan S. McKinley (Turnhout: Brepols Publishers, 2013), pàgs. 89-126.

37. José Luis CORRAL LAFUENTE, *Cartulario de Alaón (Huesca)* (Saragossa: Anubar, 1984); Antonio UBIETO ARTETA, *Documentos del monasterio de Obarra (Huesca) anteriores al año 1000* (Saragossa: Anubar, 1989); Agustín UBIETO ARTETA, *Los monasterios medievales de Aragón: función histórica* (Saragossa: Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón, 1999).

del monacat català, com ara Luis Beltrán García-Guijarro, que feu una notable contribució a l'estudi de les relacions dels cenobis catalans amb Cluny i el papat.<sup>38</sup> A la resta de l'Estat, els historiadors que s'han interessat pel fenomen monàstic als comtats catalans són bastants menys, ja que, per les característiques particulars que li donà la seva prompta vinculació al món carolingi, sempre ha estat exclòs dels grans tractats de conjunt sobre el monacat peninsular. Ara bé, alguns sí que s'hi han referit de manera més o menys extensa i, en aquest sentit, cal destacar l'aportació d'Antonio Linage Conde, especialista en el procés de benedictinització a la península Ibèrica,<sup>39</sup> i, sobretot, la d'Amelia Vadillo, que va dur a terme l'interessant exercici d'aplicar a Sant Joan de les Abadeses les tesis sobre feudalització de Barbero i Vigil, cosa que la va portar a interpretar-lo com un agent feudalitzador enfrontat a una societat gentilícia en procés de dissolució.<sup>40</sup>

Tornant a Catalunya, una de les darreres aportacions que s'han fet sobre el fenomen monàstic altmedieval és la tesi doctoral de l'autor d'aquest article, que va ser defensada el juliol del 2019 a la Universitat de Barcelona.<sup>41</sup> S'hi planteja una aproximació global i holística al paisatge monàstic dels comtats catalans des de dos nivells ben diferenciats. En primer lloc, es proposa la creació d'una cartografia completa del monacat català sobre la qual es pugui analitzar comparativament la distribució espacial dels diferents cenobis i, així, detectar paral·lels i patrons d'assentament compartits. En segon lloc, s'articula un estudi detallat de tres paisatges concrets, tots ells amb una elevada

38. Luis Beltrán GARCÍA-GUIJARRO RAMOS, «Cluny y las congregaciones benedictinas catalanas en el tránsito del siglo X al siglo XI», a *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu Temps: Catalunya i Europa a la fi del I. mil·lenni*, ed. Imma Ollich (Vic: Eumo, 1999), pàgs. 805-816.

39. Antonio LINAGE CONDE, *Los orígenes del monacato benedictino en la Península Ibérica*. Vol. II: *La difusión de la «Regula Benedicti»* (Lleó: Centro de Estudios e Investigación «San Isidoro» / Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Patronato José María Quadrado, 1973), pàgs. 498-538 i 866-887.

40. Amelia VADILLO PINILLA, «El dominio de San Juan de las Abadesas: algunas consecuencias de su formación», *En la España Medieval*, núm. 5, 1984, pàgs. 1019-1045. Respecte a la particular interpretació de Barbero i Vigil sobre el procés de feudalització peninsular, vegeu: Abilio BARBERO i Marcelo VIGIL, *La formación del feudalismo en la Península Ibérica* (Barcelona: Crítica, 1978).

41. Xavier COSTA BADIA, *Paisatges monàstics. El monacat als comtats catalans altmedievals (segles IX-X)* Tesi doctoral inèdita (Barcelona: Universitat de Barcelona, 2019).

concentració de monestirs, per tal de poder copsar com aquests centres es relacionaren, es transformaren i es veieren condicionats pel seu entorn físic i social. Es tracta, per tant, d'un treball que no només concep tots els monestirs com a part d'un mateix fenomen històric amb uns trets comuns que poden ser estudiats, sinó també com a part d'un paisatge molt més ampli i complex, fet que entronca directament amb els darrers estudis realitzats sobre aquesta temàtica tant en l'àmbit català com en l'europeu.

Finalment, no voldria deixar sense menció tots els autors que han contribuït al coneixement del monacat des de l'especialització en aquest fenomen en espais molt més concrets, com és el cas, per exemple, de Jordi Boix Pociello, expert en el cenobitisme ribagorçà;<sup>42</sup> Ignasi Puig i Ferreté, centrat en les fonts monàstiques del Pallars en els segles plens medievals;<sup>43</sup> o Climent Miró, que actualment està fent la seva tesi doctoral sobre els cenobis del comtat d'Urgell.<sup>44</sup> Tots ells i molts d'altres que inevitablement han quedat al tinter, són també una bona mostra de la vitalitat, l'arrelament i la diversitat que presenten els estudis sobre el monacat altmedieval a casa nostra.

## **L'estudi del monacat femení, un cas a part**

Arribats a aquest punt, voldria referir-me al cas particular del monacat femení altmedieval en els mateixos comtats catalans. Li dedico un apartat propi perquè la situació amb què ens trobem en analitzar la seva tradició historiogràfica és totalment diferent, ja que no només ha estat molt menys treballat, sinó que, com ja lamentava fa

42. Jordi C. BOIX POCIELLO, «L'antic orde monàstic al comtat de Ribagorça», *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, núm. 3, 2000, pàgs. 111-126.

43. Ignasi M. PUIG FERRETÉ, *El Cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles XI-XII* (La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 1984); Ignasi M. PUIG FERRETÉ, *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV)*. 2 vols. (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991).

44. Climent MIRÓ TUSET, *Primeres passes del monestir de Santa Cecília d'Elins (881-1076)*. *Els monjos benedictins*. Treball final de màster inèdit (Barcelona: Universitat de Barcelona, 2012); Climent MIRÓ TUSET, «Els monestirs com a part de l'estratègia dels comtes d'Urgell en el control del territori. El cas de Santa Cecília d'Elins (881-1085)», *IBIX*, núm. 8, 2014, pàgs. 349-360.

vint anys Milagros Rivera Garretas, la majoria dels autors que s'hi han referit l'han entès com «una variant o una adaptació “natural” del monacat per antonomàsia —el masculí— a un col·lectiu definit per exclusió, per la seva condició de no-home».<sup>45</sup>

Fins fa relativament poc, sense comptar els estudis monogràfics referents a les grans abadies de Sant Joan de les Abadeses i Sant Pere de les Puel·les, amb una aproximació centrada en la seva trajectòria històrica i la configuració dels seus dominis patrimonials,<sup>46</sup> pràcticament els únics treballs que tractaven el monacat femení català des d'una perspectiva de gènere i es preguntaven per les seves especificitats i manifestacions particulars durant l'alta edat mitjana, eren els de Montserrat Cabré.<sup>47</sup> Ella fou la primera a preocupar-se per la gran desproporció existent entre el nombre de cenobis dels dos sexes en el conjunt dels comtats catalans, que és de quatre a cent quaranta, i a plantejar la possible existència de dones dedicades a la vida religiosa sense estar necessàriament vinculades a cap institució monàstica.

45. María-Milagros RIVERA GARRETAS, «El monacat femení (segles VIII-XII)», a *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, ed. a cura de Marina Miquel i Margarida Sala (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura / Pòrtic, 1999), pàgs. 106-119, esp. pàg. 106.

46. Pablo PARASSOLS PI, *San Juan de las Abadesas y su mayor gloria, el Santísimo Misterio: reseña histórica, corregida y aumentada por el autor* (Vic: Tipografía Católica de San José, 1894); Antonio PAULÍ MELÉNDEZ, *El real monasterio de San Pedro de las Puellas de Barcelona* (Barcelona: Bartrés, 1945); Frederic UDINA MARTORELL, «El milenario del Real Monasterio de San Pedro de las Puellas y el acta de consagración de su primitivo templo», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, núm. 18, 1945, pàgs. 217-244; Esteve ALBERT CORP, *Les abadeses de Sant Joan. Verificació històrica* (Barcelona: Rafael Dalmau, 1965); Eduard JUNYENT, *El monestir de St. Joan de les Abadeses*; Amelia VADILLO PINILLA, «El dominio de San Juan de las Abadesas: algunas consecuencias de su formación»; Antoni PLADEVALL FONT, «El monestir de Sant Joan, de cenobi benedictí femení a canònica clerical», a *El monestir de Sant Joan de les Abadeses*, ed. a cura de Marta Crispí i Miriam Montraveta (Sant Joan de les Abadeses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadeses / Consorci Ripollès Desenvolupament, 2012), pàgs. 17-37.

47. Montserrat CABRÉ, *El monacat femení a la Barcelona de l'alta edat mitjana: Sant Pere de les Puel·les, segles X-XI*. Tesis de llicenciatura inèdita (Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985); Montserrat CABRÉ, «“Deodicatae” y “Devotae”. La regulación de la religiosidad femenina en los condados catalanes, siglos IX-XI», a *Las mujeres en el cristianismo medieval. Imágenes teóricas y cauces de actuación religiosa*, ed. a cura d'Àngela Muñoz (Madrid: Asociación Cultural Al-Mudayna, 1989), pàgs. 169-182; Montserrat CABRÉ, «La dedicación de las mujeres a la vida religiosa y el desarrollo del sistema de géneros feudal en los condados catalanes, siglos IX-XI», *Arenal*, núm. 1/2, 1994, pàgs. 185-208.

Aquesta línia de recerca, però, es va veure interrompuda a principis dels anys noranta i no ha estat represa fins fa poc.

Sortosament, com coincideixen Karen Stöber i Blanca Garí en dues síntesis paral·leles sobre el tema, en els darrers anys s'ha observat una clara tendència a dotar el monacat femení de major importància.<sup>48</sup> A més, cada cop són més els investigadors, i sobretot les investigadores, que assumeixen que la vivència religiosa de les dones té un significat diferent de la dels homes i que, per tant, s'ha d'entendre i estudiar com un fenomen religiós, social i cultural singular. En aquest sentit i especialment per al cas català, ha estat molt important la tasca de recerca i divulgació duta a terme per les mateixes comunitats monàstiques femenines, articulades a través del Servei d'Arxius de la Federació de Monges Benedictines (SAF), així com pels projectes de recerca multidisciplinaris de «CLAUSTRA. Atlas de espiritualidad femenina en los reinos peninsulares» (ref. HAR2011-25127) i «Paisajes espirituales. Modelos de aproximación espacial a las transformaciones de la religiosidad femenina medieval en los reinos peninsulares (s. XII-XVI)» (ref. HAR2014-52198-P), el primer encapçalat per la professora Blanca Garí en solitari i el segon, conjuntament amb Núria Jornet. Tots ells han ajudat a posar en valor la contribució femenina a l'espiritualitat medieval i a conèixer millor els seus centres de vida religiosa, aportant al seu estudi no només una perspectiva de gènere molt necessària, sinó també una metodologia d'anàlisi holística del paisatge que, en combinació amb un aprofitament de tots els recursos que ofereixen les tecnologies de la informació, planteja múltiples possibilitats per aprofundir sobre aquell tema.<sup>49</sup>

La majoria dels avenços que s'han produït darrerament, cal reconèixer-ho, s'han concentrat en la baixa edat mitjana, quan la documentació permet una aproximació molt més acurada a les particula-

48. Karen STÖBER, «El monacat femení a l'època medieval», a *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*, ed. a cura de Lluís To i Jordi Galofré (Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013), pàgs. 39-53; Blanca GARÍ, «“Oh dear! It's nuns!” ¿Por qué hablar de espacios de espiritualidad femenina en la Edad Media?», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 44/1, 2014, pàgs. 3-17, esp. pàgs. 3-5.

49. Blanca GARÍ *et al.*, «CLAUSTRA. Propuesta metodológica para el estudio del monacato femenino», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 44/1, 2014, pàgs. 21-50, esp. pàgs. 25-28.

ritats de la vivència espiritual femenina. Tanmateix, cada cop són més els autors que també s'interessen per les religioses d'època altmedieval i les seves moltes singularitats. Bona prova d'això és el recent llibre col·lectiu sobre Sant Joan de les Abadesses editat per Coloma Boada, Irene Brugués i l'autor d'aquestes línies, ja que, a part d'oferir una detallada anàlisi de la història d'aquella important abadia ripollesa, també aprofundeix en el significat i la rellevància del monacat femení en general, motiu pel qual ha rebut la col·laboració de reputades especialistes en vida monàstica femenina, algunes d'elles amb experiències en primera persona.<sup>50</sup> En la mateixa línia, no voldria deixar sense esment l'últim treball de Jonathan Jarrett sobre aquell mateix cenobi, en el qual planteja una interessant aproximació als orígens familiars de les seves comunitàries i, sobretot, al seu bagatge cultural.<sup>51</sup>

A tot això, encara s'hi ha de sumar la imminent publicació de diversos estudis que reprenen els treballs de Montserrat Cabré sobre l'espiritualitat femenina no reglada als comtats catalans altmedievals.<sup>52</sup> Per tant, se'ns fa evident que el monacat femení, després d'anys d'immerescut ostracisme, viu un moment historiogràficament molt dinàmic, cosa que permet ser optimistes amb el futur i preveure que, en els propers anys, s'observaran importants progressos en el nostre coneixement sobre el tema.

## Valoració final

Després d'analitzar la producció historiogràfica més representativa que ha generat el monacat altmedieval, tant masculí com femení, dels antics comtats catalans, podem confirmar que es tracta d'un

50. Coloma BOADA CATASÚS, Irene BRUGUÉS MASSOT i Xavier COSTA BADIA (eds.), *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2019).

51. Jonathan JARRETT, «Nuns, Signatures and Literacy in Late-Carolingian Catalonia», *Traditio*, núm. 74, 2019, pàgs. 125-152.

52. Xavier Costa Badia, «La religiositat femenina no reglada als comtats catalans dels segles IX i X: una aproximació territorial i a les seves relacions en xarxa», *SVMMA*, núm. 15 (en premsa); Araceli ROSILLO LUQUE, «What's in a Name? Recluses and *Devotae* in Medieval Catalonia (10th to 15th Centuries)», *Quaderni di Storia Religiosa Medievale*, núm. 24 (en premsa).

fenomen amb una llarga tradició d'estudis històrics i, en conseqüència, amb una ingent bibliografia a les seves espatlles.

Aquesta proliferació d'estudis, tanmateix, no s'ha traduït en un esgotament del tema i, per exemple, malgrat que la tendència es va revertint, es continua acusant una falta de treballs que integrin i comparin les dades extretes dels diferents cenobis individuals per tal de conèixer el fenomen monàstic altmedieval de manera més completa. Així mateix, hi ha molts monestirs, sobretot els que han perdut els seus arxius o no han deixat evidències materials destacables, que resten encara per estudiar, cosa que inevitablement desdibuixa la nostra percepció del fenomen, ja que, a l'alta edat mitjana, aquests centres no havien de ser necessàriament més petits i pobres que els seus contemporanis per als quals tenim més informació. El mateix passa amb les moltes cel·les monàstiques que trobem en la documentació, car, generalment, la historiografia s'ha limitat a tractar-les com a meres propietats de les grans abadies a les quals estaven vinculades, sense preguntar-se pels seus orígens, les seves característiques i les seves funcions particulars.<sup>53</sup> Finalment, tot i els esforços dels darrers cinquanta anys, també falta molt encara per acabar de conèixer amb precisió la complexa relació d'influència mútua que els diferents cenobis establiren amb el seu entorn més immediat.

En resum, podem concloure que l'estudi del monacat dels comtats catalans té un llarg recorregut darrere seu, però també molt camí per davant. Així doncs, en els propers temps s'esperen importants progressos que, de ben segur, vindran d'aquells treballs que, sense renunciar a l'estudi previ dels cenobis de manera monogràfica, integrin totes les dades disponibles per conèixer el fenomen monàstic en el seu conjunt i en connexió amb les altres estructures polítiques, socials, econòmiques i religioses que articulaven el complex món altmedieval.

53. Una excepció que cal ressenyar és l'estudi que Ramon Ordeig dedicà a les cel·les dependents dels monestirs fundats pel comte Guifré el Pelós i que vinculà a la seva gestió del territori: Ramon ORDEIG MATA, «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 22, 2001, pàgs. 89-119.

## Bibliografia

- ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. *Catalunya Carolíngia*. Vol. III: *Els comtats de Pallars i Ribagorça*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1955.
- «Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà». *Analecta Montserratensia*, núm. 8, 1955, pàgs. 125-337.
- «El pseudo-arquebisbe de Tarragona Cesari i les preteses butlles de Santa Cecília». *La Paraula Cristiana*, núm. 34, 1927, pàgs. 316-346.
- «El renaixement monàstic a Catalunya després de l'expulsió dels sarraïns». *Studia Monastica*, núm. 3, 1961, pàgs. 165-177.
- *Catalunya Carolíngia*. Vol. II: *Els diplomes carolingis a Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1952.
- «L'esperit de Cluny i les relacions de Catalunya amb Roma i Itàlia al segle X». *Studi Medievali (3ª serie)*, núm. 2, 1961, pàgs. 3-41
- ALBERT CORP, Esteve. *Les abadesses de Sant Joan. Verificació històrica*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1965.
- ALTURO PERUCHO, Jesús. «La historiografia catalana del període primitiu». A: BALCELLS, Albert (ed.). *Història de la historiografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica, 2004, pàgs. 19-38.
- ASTON, Mick. *Monasteries in the Landscape*. Stroud: Tempus, 2000.
- BARAUT OBIOLS, Cebrià. «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segles IX-XI)». *Studia Monastica*, núm. 24, 1982, pàgs. 147-201.
- «El monestir de Sant Andreu de Trespunts (segles IX-XVI)». *Studia Monastica*, núm. 26, 1984, pàgs. 241-274.
- «El monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles i els orígens del monaquisme benedictí al comtat d'Urgell». *Studia Monastica*, núm. 22, 1980, pàgs. 253-259.
- «La intervenció carolíngia antifelicianiana al bisbat d'Urgell i les seves conseqüències religioses i culturals (segles VIII-IX)». A: PERARNAU, Josep (coord.). *Jornades Internacionals d'Estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell*. La Seu d'Urgell: Facultat de Teologia de Catalunya / Societat Cultural Urgel·litana, 2000, pàgs. 155-193.

- BARBERO DE AGUILERA, Abilio; VIGIL PASCUAL, Marcelo. *La formación del feudalismo en la península Ibérica*. Barcelona: Crítica, 1978.
- BARRAL ALTET, Xavier. «Historiografia i bibliografia del romànic català». A: PLADEVALL, Antoni (dir.). *Catalunya romànica*. Vol. I: *Introducció a l'estudi de l'art romànic català i fons d'art romànic català del Museu Nacional d'Art de Catalunya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994, pàgs. 169-192.
- BOADA CATASÚS, Coloma; BRUGUÉS MASSOT, Irene; COSTA BADIA, Xavier (eds.). *El monestir de Sant Joan. Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2019.
- BOIX POCIELLO, Jordi C. «L'antic orde monàstic al comtat de Ribagorça». *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, núm. 3, 2000, pàgs. 111-126.
- BOLÓS MASCLANS, Jordi. «Dominis monàstics i organització del territori a l'edat mitjana». *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, núm. 3, 2000, pàgs. 127-165.
- «El monestir com a institució feudal». A: MIQUEL, Marina; SALA, Margarida (eds.). *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura / Pòrtic, 1999, pàgs. 68-89.
- *Els monestirs del comtat de Berga des de llurs orígens fins a l'any 1400: El monestir de Santa Maria de Serrateix*. Tesi doctoral inèdita. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1983.
- *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.
- «La implantació del Cister al territori: la formació del patrimoni i la transformació del paisatge». A: *Actes del primer curs-simposi sobre el monaquisme cistercenc. El Cister: poder i espiritualitat (1150-1250)*. Santes Creus: Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, 2005, pàgs. 35-68.
- «Una aproximació als monestirs catalans medievals: els documents escrits, la cartografia i l'arqueologia del paisatge». A: *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme*. Mataró: Associació Cultural Grup d'Història del Casal Mataró, 2011, pàgs. 73-83.

- BOLÒS MASCLANS, Jordi; PAGÈS PARETAS, Montserrat. *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà*. Barcelona: Proa, 1986.
- BOND, James. *Monastic Landscapes*. Stroud: Tempus, 2004.
- CABRÉ PAIRET, Montserrat. «“Deodicatae” y “Devotae”. La regulación de la religiosidad femenina en los condados catalanes, siglos IX-XI». A: MUÑOZ, Ángela (ed.). *Las mujeres en el cristianismo medieval. Imágenes teóricas y cauces de actuación religiosa*. Madrid: Asociación Cultural Al-Mudayna, 1989, pàgs. 169-182.
- *El monacat femení a la Barcelona de l'alta edat mitjana: Sant Pere de les Puelles, segles X-XI*. Tesi doctoral inèdita. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985.
- «La dedicación de las mujeres a la vida religiosa y el desarrollo del sistema de géneros feudal en los condados catalanes, siglos IX-XI». *Arenal*, núm. 1/2, 1994, pàgs. 185-208.
- CHANDLER, Cullen J. «Between Court and Counts: Carolingian Catalonia and the Aprisio Grant, 778-897». *Early Medieval Europe*, núm. 11, 2002, pàgs. 19-44.
- «Carolingian Catalonia: The Spanish March and the Franks, c.750-c.1050». *History Compass*, núm. 11, 2013, pàgs. 739-750.
- «Heresy and Empire: The Role of the Adoptionist Controversy in Charlemagne's Conquest of the Spanish March». *The International History Review*, núm. 24, 2002, pàgs. 505-527.
- «Land and Social Networks in the Carolingian Spanish March». *Studies in Medieval and Renaissance History. Third Series*, núm. 6, 2009, pàgs. 1-33.
- COLL ALENTORN, Miquel. «La historiografia de Catalunya en el període primitiu». *Estudis Romànics*, núm. 3, 1954, pàgs. 139-199.
- COLOMBÁS LLULL, García M. *El monacato primitivo*. 2 vols. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1974.
- CORRAL LAFUENTE, José Luis. *Cartulario de Alaón (Huesca)*. Saragossa: Anubar, 1984.
- CORREDERA GUTIÉRREZ, Eduardo. *La Escuela Histórica Avellanense*. Barcelona: Balmes, 1958.
- COSTA BADIA, Xavier. «La religiositat femenina no reglada als comtats catalans dels segles IX i X: una aproximació territorial i a les seves relacions en xarxa». *SVMMA*, núm. 15, en premsa.

- *Paisatges monàstics. El monacat als comtats catalans altmedievals (segles IX-X)*. Tesis doctoral inédita. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2019.
- FELIU MONFORT, Gaspar. «Ramon d'Abadal: la tenacitat en el treball de base». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 22, 2011, pàgs. 157-183.
- FERNÁNDEZ TRABAL, Josep. «Un període crucial en la construcció del medievalisme en Catalunya: de “La Historia de Cataluña y la Corona de Aragón” de Víctor Balaguer (1863), a “Los orígenes de la revolución catalana” de Jaime Vicens Vives (1957)». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 27-28, 2006, pàgs. 209-235.
- FLÓREZ, Enrique; RISCO, Manuel; FUENTE, Vicente de la; FORT, Carlos Ramón; JUSUÉ, Eduardo; VEGA, Ángel Custodio. *España sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*. 56 vols. Madrid: Real Academia de la Historia, 1747-1957.
- FREEDMAN, Paul H.; SABATÉ CURULL, Flocel. «Jaume Caresmar i les fonts històriques de l'Església catalana». *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, núm. 51, 2008, pàgs. 14-38.
- GARCÍA-GUIJARRO RAMOS, Luis Beltrán. «Cluny y las congregaciones benedictinas catalanas en el tránsito del siglo X al siglo XI». A: OLLICH, Imma (ed.). *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu Temps: Catalunya i Europa a la fi del I. mil·lenni*. Vic: Eumo, 1999, pàgs. 805-816.
- GARÍ DE AGUILERA, Blanca. «“Oh dear! It's nuns!” ¿Por qué hablar de espacios de espiritualidad femenina en la Edad Media?». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 44, 2014, pàgs. 3-17.
- GARÍ DE AGUILERA, Blanca; SOLER SALA, Maria; SANCHO PLANAS, Marta; NIETO-ISABEL, Delfi Isabel; ROSILLO LUQUE, Araceli. «CLAUSTRA. Propuesta metodológica para el estudio del monacato femenino». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 44, 2014, pàgs. 21-50.
- GARÍ ABELAIRA, Marina; MASDÉU TÉRMENS, Raimon; URBINA, Manuela. «Jaume Caresmar. L'home i la seva obra». *Manuscripts*, núm. 10, 1992, pàgs. 331-374.

- GEARY, Patrick J. *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*. Princeton: Princeton University Press, 1994.
- JARRETT, Jonathan. «Comparing the Earliest Documentary Culture in Carolingian Catalonia». A: JARRETT, Jonathan; MCKINLEY, Allan S. (eds.). *Problems and Possibilities of Early Medieval Charters*. Turnhout: Brepols, 2013, pàgs. 89-126.
- «Nuns, Signatures and Literacy in Late-Carolingian Catalonia». *Traditio*, núm. 74, 2019, pàgs. 125-152.
- «Power Over Past and Future: Abbess Emma and the Nunnery of Sant Joan de les Abadesses». *Early Medieval Europe*, núm. 12, 2003, pàgs. 229-258.
- *Rulers and Ruled in Frontier Catalonia, 880-1010*. Woodbridge: Boydell Press, 2010.
- «Settling the Kings' Lands: Aprisio in Catalonia in Perspective». *Early Medieval Europe*, núm. 18, 2010, pàgs. 320-342.
- JIMÉNEZ SUREDA, Montserrat. «Història de l'Església». A: SIMON, Antoni (ed.). *Tendències de la historiografia catalana*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2009, pàgs. 69-86.
- JUNYENT SUBIRÀ, Eduard. *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*. Edició a cura d'Anscari M. Mundó. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992.
- *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*. Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses, 1976.
- *El monestir de Santa Maria de Ripoll*. Barcelona: Rieusset, 1975.
- *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*. Edició a cura de Josep de C. Laplana. Barcelona: Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983.
- Les Gesta Comitum Barchinonensium (versió primitiva), la Brevis Historia i altres textos de Ripoll*. Edició a cura de Stefano M. Cingolani. València: Universitat de València, 2012.
- LINAGE CONDE, Antonio. *Los orígenes del monacato benedictino en la Península Ibérica*. 3 vols. Lleó: Centro de Estudios e Investigación «San Isidoro» / Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Patronato José María Quadrado, 1973.

- LLOBET MAS-NAVARRO, Francesc. *Índice general cronológico de escrituras recogidas de diferentes archivos de España*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, ms. 424, s.d.
- MARCA, Pierre de. *Marca hispanica sive limes hispanicus, hoc est, geographica & historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis, & circumjacentium populorum*. Edició a cura d'Étienne Baluze. París: Apud Franciscum Muguet, 1688.
- MASSOT MUNTANER, Josep. «El cardenal Albareda». *Estudios Lulianos*, núm. 12, 1968, pàgs. 217-228.
- MIRÓ TUSET, Climent. «Els monestirs com a part de l'estratègia dels comtes d'Urgell en el control del territori. El cas de Santa Cecília d'Elins (881-1085)». *IBIX*, núm. 8, 2014, pàgs. 349-360.
- *Primeres passes del monestir de Santa Cecília d'Elins (881-1076). Els monjos benedictins*. Treball final de màster. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2012.
- MUNDÓ MARCET, Anscari M. «Entorn de dos còdexs del segle xè de Sant Cugat del Vallès». *Faventia*, núm. 4, 1982, pàgs. 7-23.
- «Il Monachesimo nella Penisola Iberica fino al sec. VII: questioni ideologiche e letterarie». A: *Il Monachesimo nell'alto medioevo e la formazione della civiltà occidentale. IV settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto Medioevo*. Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1957, pàgs. 73-117.
- *Les Biblies de Ripoll: estudi dels mss. Vaticà, Lat. 5729 i París, BNF, Lat. 6*. Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2002.
- «Ramon d'Abadal i la història de l'Església catalana». A: MUNDÓ, Anscari M. (ed.). *Ramon d'Abadal i de Vinyals. Commemoració del centenari del seu naixement*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1989, pàgs. 7-38.
- ORDEIG MATA, Ramon. «Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 22, 2001, pàgs. 89-119.
- ORLANDIS ROVIRA, José, «Los monasterios dúplices españoles en la Alta Edad Media». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 30, 1960, pàgs. 49-88.
- «Los monasterios familiares en España durante la Alta Edad Media». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 26, 1956, pàgs. 5-46.

- «*Traditio corporis et animae: La familiaritas en las Iglesias y monasterios españoles en la Alta Edad Media*». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 24, 1954, pàgs. 95-280.
- PARASSOLS PI, Pablo. *San Juan de las Abadesas y su mayor gloria, el Santísimo Misterio: reseña histórica, corregida y aumentada por el autor*. Vic: Tipografía Católica de San José, 1894.
- PASQUAL COROMINES, Jaume. *Sacrae antiquitatis Cataloniae Monumenta*. 11 vols. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, ms. 729, 1775-1825.
- PAULÍ MELÉNDEZ, Antonio. *El real monasterio de San Pedro de las Puellas de Barcelona*. Barcelona: Bartrés, 1945.
- PESTELL, Tim. *Landscapes of Monastic Foundation: The Establishment of Religious Houses in East Anglia, c. 650-1200*. Woodbridge: Boydell Press, 2004.
- PLADEVALL FONT, Antoni. «El monestir de Sant Joan, de cenobi benedictí femení a canònica clerical». A: CRISPÍ, Marta; MONTRAVETA, Míriam (eds.). *El monestir de Sant Joan de les Abadeses*. Sant Joan de les Abadeses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadeses / Consorci Ripollès Desenvolupament, 2012, pàgs. 17-37.
- PLADEVALL FONT, Antoni; CATALÀ-ROCA, Francesc. *Els monestirs catalans*. Barcelona: Destino, 1968.
- PUIG FERRETÉ, Ignasi M. *El Cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles XI-XII*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 1984.
- *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV)*. 2 vols. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991.
- PUJOL CASADEMONT, Enric. «La historiografia del noucentisme i del període republicà». A: BALCELLS, Albert. *Història de la historiografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica, 2004, pàgs. 187-204.
- REMEMSNYDER, Amy G. *Remembering Kings Past: Monastic Foundation Legends in Medieval Southern France*. Ithaca: Cornell University Press, 1995.
- RIU RIU, Manuel. «Campanya de excavacions en el àmbit del antiguo monasterio de Sant Llorenç de Morunys (Lérida)». *Noticiario Arqueológico Hispánico*, núm. 16, 1971, pàgs. 455-513.

- «Desarrollo y afianzamiento del patrimonio monástico de Santa María de Alaón, en el siglo X». *Príncipe de Viana*, annex 3, 1986, pàgs. 635-649.
- «El monasterio de Santa Maria de Alaón y su patrimonio en el siglo IX». A: *Homenaje a Don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado*. Vol. I. Saragossa: Anubar, 1977, pàgs. 63-85.
- «El monasterio de Santa Maria de Labaix o Lavaix». A: *Homenaje a fray Justo Pérez de Urbel, osb*. Vol. II. Burgos: Abadía de Silos, 1977, pàgs. 455-482.
- «El monestir de Sant Cristòfol de Salinoves». *Analecta Montserratensia*, núm. 10, 1964, pàgs. 177-189.
- «El monestir de Sant Llorenç de Morunys als segles X i XI». *Urgellia*, núm. 5, 1982, pàgs. 159-178.
- «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes, i la seva rotonda». *Urgellia*, núm. 6, 1983, pàgs. 245-284.
- «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes. Segona part: excavacions arqueològiques». *Urgellia*, núm. 7, 1985, pàgs. 221-279.
- «El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes. Tercera part: darreres campanyes d'excavacions arqueològiques i conclusions generals». *Urgellia*, núm. 8, 1987, pàgs. 151-210.
- «El papel de los monasterios en la sociedad y la economía de la Alta Edad Media». A: *Semana de historia del monacato cántabro-astur-leonés*. Oviedo: Monasterio de San Pelayo, 1982, pàgs. 15-33.
- «Els monestirs catalans entorn de l'any mil». A: OLLICH, Imma (ed.). *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu Temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r. mil·lenni*. Vic: Eumo, 1999, pàgs. 729-745.
- «Esquema metodològic per a l'estudi d'un monestir». A: *I Col·loqui d'Història del Monaquisme Català*. Vol. I. Santes Creus: Publicacions de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, 1967, pàgs. 309-323.
- «Fundació del monestir de Santa Maria de Serrateix». *Urgellia*, núm. 15, 2005, pàgs. 175-190.
- «La petita abadia de Sant Salvador de la Vedella o Abadella». *L'Erol*, núm. 88, 2006, pàgs. 33-35.

- *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*. 3 vols. Tesi doctoral inèdita. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1960.
- «Monacato y colonización rural en la Cataluña altomedieval». *Codex Aquilarensis*, núm. 2, 1989, pàgs. 85-112.
- «Monaquisme i feudalisme». A: MIQUEL, Marina; SALA, Margarida (eds.). *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura / Pòrtic, 1999, pàgs. 89-95.
- RIVERA GARRETAS, María-Milagros. «El monacat femení (segles VIII-XII)». A: MIQUEL, Marina; SALA, Margarida (eds.). *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura / Pòrtic, 1999, pàgs. 106-119.
- ROSENWEIN, Barbara H. *Negotiating Space. Power, Restraint, and Privileges of Immunity in Early Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press, 1999.
- *To Be the Neighbor of Saint Peter: The Social Meaning of Cluny's Property, 909-1049*. Ithaca: Cornell University Press, 1989.
- ROSILLO LUQUE, Araceli. «What's in a Name? Recluses and Deovotae in Medieval Catalonia (10<sup>th</sup> to 15<sup>th</sup> Centuries)». *Quaderni di Storia Religiosa Medievale*, núm. 24, en premsa.
- STÖBER, Karen. «El monacat femení a l'època medieval». A: TO, Lluís; GALOFRÉ, Jordi (eds.). *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles*. Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013, pàgs. 39-53.
- TO FIGUERAS, Lluís. *El monestir de Santa Maria de Cervià i la pagesia: una anàlisi local del canvi feudal*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1991.
- «Fondations monastiques et mémoire familiale en Catalogne (IXe-XIe siècle)». A: BOUGARD, François; LA ROCCA, Cristina; LE JAN, Régine (eds.). *Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut moyen âge*. Roma: École Française de Rome, 2005, pàgs. 293-329.
- «Monjos i colonització agrícola: els orígens del monestir de Sant Esteve de Banyoles». A: TO, Lluís; GALOFRÉ, Jordi (eds.). *Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de*

- Sant Esteve de Banyoles*. Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2013, pàgs. 55-77.
- UBIETO ARTETA, Agustín. *Los monasterios medievales de Aragón: función histórica*. Saragossa: Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón, 1999.
- UBIETO ARTETA, Antonio. *Documentos del monasterio de Obarra (Huesca) anteriores al año 1000*. Saragossa: Anubar, 1989.
- UDINA MARTORELL, Frederic. «Breu assaig historiogràfic de l'obra escrita de Ramon d'Abadal». A: SOBREQUÉS, Jaume; RIERA, Sebastià (eds.). *Miscel·lània Ramon d'Abadal: Estudis d'història oferts a Ramon d'Abadal i de Vinyals en el centenari del seu naixement*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1994, pàgs. 219-232.
- «El milenario del Real Monasterio de San Pedro de las Puellas y el acta de consagración de su primitivo templo». *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, núm. 18, 1945, pàgs. 217-244.
- VADILLO PINILLA, Amelia. «El dominio de San Juan de las Abadesas: algunas consecuencias de su formación». *En la España Medieval*, núm. 5, 1984, pàgs. 1019-1045.
- VILANOVA VILA-ABADAL, Francesc. *Ramon d'Abadal: entre la història i la política (1888-1970)*. Lleida: Pagès, 1996.
- VILLANUEVA ASTENGO, Jaime. *Viage literario á las iglesias de España*. 22 vols. Madrid / València: Imprenta de la Real Academia de la Historia / Imprenta de Oliveres, 1803-1852.
- VOGÜÉ, Adalbert de. *Histoire littéraire du mouvement monastique dans l'antiquité. Première partie: Le monachisme latin*. 12 vols. París: Les Éditions du Cerf, 1991-2008.
- ZARAGOZA PASCUAL, Ernest. *Catàleg dels monestirs catalans*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.